

Enkele oude Beekse straatnamen opnieuw belicht

door Jan van Helvoirt

In de gemeente Hilvarenbeek treffen we in de verschillende woonkernen prachtige en minder mooie straatnamen aan, die helaas vaak verkeerd worden begrepen en geïnterpreteerd. Laten we allereerst uit elk gehucht slechts één voorbeeld onder de loep nemen. Dan kunnen we daarna ons concentreren op historische straten in Hilvarenbeek.

In Esbeek kennen we in het uitbreidingsplan van de jaren '70 de *Doorakker*. Deze straatnaam is toentertijd opgediept uit een Verpondingsregister van Esbeek en betreft dan ook een oude veldnaam. Zonder stekelig te willen zijn moet ik echter opmerken dat de naam geen betrekking heeft op de doornenstruiken, zoals men meende te moeten veronderstellen. Uit de 15^e eeuw kennen we de vermelding van hoeve *ten Doren*. Het was de boerderij die op de plaats stond, waar later de 'Oranjabond van Orde' gebouwd werd. De oude hoeve was vernoemd naar de nabij gelegen zandverstuivingsrug, die men in de Middeleeuwen een 'doorn' noemde. In 1457 bezat Esbekenaar Jan Aert Melis *den Dorenecker*. De Dunse Bergen werden, naast de *Royenberg* ook wel de *Dooren Duyn* genoemd. Ook de reeds lang verdwenen molen bij de *Dorekensberch* op de weg naar Gorp kende het element 'doorn'.

Op de Haghorst heeft de *Witvenstraat* uiteraard betrekking op het voormalige *Witven*. In Hilvarenbeek lag overigens ook een *Withven*. Het element 'wit' slaat in beide gevallen niet op wit zand of witte bloemen, doch geeft slechts een soort turf van matige kwaliteit aan. Dit in tegenstelling tot de betere en zwaardere zwarte turf.

Biest-Houtakker heeft zijn *Vossenhol*, een straatnaam die twee interessante toponiemen in zich heeft. 'Vos' betekent: riet of biezten. Een 'hool' is de laagte of het gebied dat overblijft na de turfwinning. De associatie met de sluwe *Canis vulpes* is hier dus alles behalve slim.

In Diessen kennen we de *Schutweg* als verbinding tussen de Beerseweg en de Emmerseweg. Ofschoon er wel een schutskooi was, heeft deze naam geen betrekking op het eenvoudige bouwwerk, waar loslopend vee werd opgesloten. Rond 1830 begon de gemeente Diessen te experimenteren met de aanleg van kunstmatig bevoeide weiden op de gemeeynt. De gegraven Weterloop kon dit gebied vanuit de Reusel volop voorzien van water. De naam *Schutweg* heeft betrekking op het 'tegenhouden' van het water in het geïnundeerde gebied.

De Doelenstraat ligt precies op de grens van de Vrijthof en de Voort

In Baarschot heeft men nog de kans om een historische naam te gebruiken voor het toekomstige uitbreidingsplan. Ik stel voor om de oude naam *Teekoven* weer nieuw leven in te blazen. Ik hoop dat we dan niet gaan denken aan de bakoven waar veel 'teken' rondzwermden. Achter de huidige brouwerij lag vroeger nog een oudere boerderij met herberg en brouwerij die *Teehoven* werd genoemd. Dit is afkomstig van: 't-*eek*-*owen*. Een 'eek' is, in tegenstelling tot de vaak gehoorde 'eiken' of 'eikenbomen', een lage drassige zompige bodem. Het element 'owe' betekent: aangeslibde gronden. Het kan zelfs zijn dat die oude naam teruggaat naar de oude 'plaatse' van Baarschot, waarvan het beekje naar de Reusel inmiddels is verdwenen.

Doel niet voorbij schieten

Maar laten we nu terugkeren naar Beek om enkele straatnamen opnieuw te belichten. Ons eerste doel hierbij is vraagtekens plaatsen bij de oorspronkelijke betekenis van de *Doelenstraat*. Het is uiteraard bekend dat de schietterreinen van beide Beekse gilden ter hoogte van het huidige kerkhof aan de Doelenstraat lagen. We moeten echter niet vergeten dat in de Veldhoven het *Veldeke achter de Schutsboom* lag. Tegelijkertijd was nr. 518 uit het Quohier der Landerijen (1793) de *Acker aan de Schutsboom* in het Laag Spul. Reeds in 1570 woonde Jan Sijmons Moonen aan de Veldhoven *tegen over den Schutsboom aldaer*. De oude betekenis van 'doel' of 'doele' is: grensafscheiding. In oorsprong duidt het op een greppel als grens tussen twee percelen. Op de Veluwe geeft het element in een groter verband de grens aan tussen de marken. Laat in Hilvarenbeek de *Doelenstraat* nu exact gedeeltelijk de grens vormen tussen de aloude Vrijthof (niet het huidige marktveld maar de oude herdgang) en de Voort! Soms heiligt het doel de middelen. Gelukkig heb ik nog andere pijlen in mijn koker.

Bloemenstraat

Momenteel ligt de Bloemenstraat tussen de Hakvoortseweg en de Diessenseweg. Vroeger liep het straatje door naar het Laag Spul. Op de kadasterkaart van 1828 wordt het weggetje nog *Bloemstraatje* genoemd. In Esbeek bezat Jan Jacobus van Gestel in 1792 de *Bloemkensacker*. In 1656 werd die *Blomkensacker* genoemd. Deze laaggelegen modderige akker lag juist ten zuiden van de Loop. In Poppel kende men de *Bloemacker* of de *Blommen Acker*. De woorden 'bloem', 'ploem', 'blom' en 'pluym' betekenden in oorsprong: slijk, modder! In de Veldhoven lagen ook akkertjes die *Pluymbogt* en *Pluymhorst* werden genoemd. In de borgemeestersrekening van Westerwijk en Vrijthof lezen we: *betaelt aen Cornelis Lemans van het brucxken aent Blommen Hecken*. Hier moeten we ook zeker niet aan een afsluitend hekwerk met bloemen denken! In oorsprong zal het Bloemenstraatje slecht begaanbaar geweest zijn door de lage ligging en de modderige ondergrond.

Eekhool

Helaas worden toponiemen met het element 'eyck' of 'eek', zoals reeds eerder opgemerkt, bijna altijd in verband gebracht met eiken bomen. Het meest treffende en hardnekkige voorbeeld is uiteraard Bergeijk dat zelfs de boom op haar vaandel heeft afgebeeld. Natuurlijk kennen we in Hilvarenbeek boerderij 'De Vijf Eiken'. Maar dat is een mooie uitzondering. Oude namen met het element 'eek' duiden op lage moerassige natte bodems. Biest-Houtakker heeft zijn talloze *Eickhoff* namen; zelfs droeg een hoeve ooit die naam. Ook Esbeek kende in 1656 dit toponiem: Jan Peter Jans bezat *den acker inde Eeckhoff*. Een nog mooiere naam in Esbeek is *Bree Eijck*. Wed. Niclaes Sweens bezat in 1690 *den Bree Eijck*. De stap naar brede eikenbomen is dan later natuurlijk snel gezet. Helaas: *bree* betekent niets anders dan 'modder'. Zo werd het voormalige riviertje door Esbeek (=modderbeek) in de 16^e eeuw 'Breedbeek' genoemd.

Het tweede element 'hool' of 'hol' komt ook frequent in samenstellingen voor. Het betekent soms: doorgang onder een weg, duiker. Meestal, ook in Eekhool, betekent het: laag gelegen drassige gronden, waar voorheen ook nog vaak turf werd gestoken.

Gelderstraat

In menig artikel is naar voren gebracht dat voorbijgangers bij de tolbrug aan de Zuiderbeek in de Gelderstraat een bepaald bedrag moesten betalen. En dat is uiteraard waar. Neel Claes Otten zal het geweten hebben want hij woonde in 1515 in de Gelderstraat *opten Tolbrugge* en was toen vorster in Hilvarenbeek. Behalve een plaatselijke tol kende Hilvarenbeek reeds lang de zwiigende of Brabantse landtol. Dat de vrachtrijder verplicht was om die wegen met de tolwachten te nemen is eveneens waar. Maar dat de Gelderstraat een relatie zou hebben met 'te gelden maken' is volgens mij onjuist. Ook het verband met de brandschattingen door de Geldersen, de eerste keer in augustus 1388, is niet steekhoudend.

Kort na 1500 woonde chirurgijn Cornelis Anthonis van Aelst *in die Moelenstraete*, het verlengde van de Gelderstraat. In 1626 werd van zijn dochter Anneken de nalatenschap gedeeld. Hierin bevond zich een huis in de Gelderstraat *aent hecken aldaer*. Hiermee wordt een van de vier draaibomen bedoeld, die Beek tegen allerlei gevaren moesten beschermen.

Het element 'gelde' betekent: onvruchtbaar en tevens hoog. De gronden zowel ten westen als ten oosten van de weg naar Esbeek zijn niet erg vruchtbaar en de heuvelrug is nu nog duidelijk merkbaar. De toevoeging 'straat' is perfect want het volgde een nu verdwenen afwatering dat parallel aan de oostkant lag.

Andere termen die een onvruchtbaar gebiedje aangeven zijn: bijster, besterd, padde, grim, kaal, scherp en vaar. En als er langs de Gelderstraat 'gelde koeien' lopen, dan zijn zij 'gust', niet drachtig en misschien wel onvruchtbaar.

Het element 'gelde' betekent onvruchtbaar

Hakvoortseweg

Als we bij deze oude Beekse verbindingsweg van de hoek van de Varkensmarkt naar Biest-Houtakker moeten denken aan het omdoen van het vele hakhout dat er zou groeien, dan geloof ik daar uiteraard geen spaan van. Zonder iemand een hak te willen zetten moeten we

volgens mij bij 'hak' of 'haak' denken aan een hoek of kromming bij een rivier of perceel akkerland. Hiervoor gebruikte men ook elementen als: winkel, schrik, ham of keer. Bij sommige toponymisten vind je, zonder ze op de hak te willen nemen, andere rare verklaringen van 'hak' of 'haak', zoals: bijl, gescheurd land, hoogte.

Een *hacke* is verder ook een 'zandplaat'. In de gangbare literatuur wordt steeds aangehaald dat een 'voirde' de naam van de rivierovergang is zonder de aanwezigheid van een brug. Sommige toponymisten en 'waterdeskundigen' veronderstellen dat de oorspronkelijke betekenis van een *voirde* luidde: een zandrug tussen twee veenkommen. Begrijpelijk dat daar de doorsteken in de rivier werden aangelegd. De betekenis zou dus van de omgeving overgegaan zijn naar de rivierovergang zelf! En daar kan ik aardig in meegaan: alle mij bekende 'voirden' in Hilvarenbeek voldoen daar aan.

Koestraat

Bijna alle oudere dorpen hebben een Koestraat, die alle typisch in het oude centrum uitkomen. Begrijpelijk: de oude centra waren altijd hoger gelegen en een van de wegen daar naartoe die uiteraard omhoog liep en parallel liep aan een beekje of waterloop werd *Koestraat* genoemd. In Oirschot en Hooge Mierde kent men prachtige voorbeelden van 'Koestraten' die naar het centrum lopen. In Tilburg sprak men in de 16^e eeuw van *die Coestraet after den Hovel*. In Poppel kent men de eenvoudige *Coypat*. Op de Lage Haghorst liggen nog zeer hoge weilanden die men *Koeywei* noemde. In Esbeek ligt aan de voet van de Dunse Bergen de rivierovergang die we nu nog *Koevoirt* noemen. De elementen 'koe', 'kou' (*cau*) en 'kol' betekenen alle: hoog. Om dit te bewijzen moeten we naar Liempde. Daar heette voorheen de 'Koestraat' gewoon 'Kollenbergh'. In 1838 maakte meester Broeders in zijn bekende Beekse aardrijkskundige beschrijving er nog *Koeijenstraat* van. Hij wist niet beter en werd met de Paardenstraat en de Varkensmarkt in de nabijheid op het verkeerde spoor gezet. Bovendien was hij niet in de gelegenheid geweest om de *Cauberg* op te fietsen!

Koe-, kou-, cau en kol- betekent bijna altijd 'hoog'

Paardenstraat

In de Hilvarenbeekse archieven treffen we reeds eeuwenlang het welsprekende toponiem *Peertskerckhof* aan. Cornelis Hendrik Damen bezat het in 1656. In 1707 was zijn zoon Adriaan Hendrik Willem Damen eigenaar van het *Perskerckhof*. Dit terrein waar dode paarden werden begraven lag zeker niet in de buurt van de 'Paardenstraat'. Het *Peertskerckhof* ligt er nog steeds bijna ongeschonden bij tussen de oude Molenstraat, het fietspaadje naar het bungalowpark Molenakkers en de Kromstraat. In 1566 lag *aen de heerstraet inden cleynen acker tot Esbeek* de akker die de naam *Peerdtbocht* droeg. Niet ver daar vandaan bezat Pieter Thielemans in 1659 de *Peertedriesch*. Tot slot werd in 1946 het eerste voetbalveld van Tuldania aangelegd op de *Paardenwei*, gelegen aan de rand van Landgoed De Utrecht. Al deze namen hadden een duidelijke relatie met onze trouwe viervoeter.

Het oude element 'peert' of 'perre' betekent afsluiting

Hoewel al in de jaren 1624 en 1628 op de hoek van de Beekse markt en de Paardenstraat de paardenmarkt georganiseerd werd, moeten we toch het oude element 'per(re)', 'peerts' of 'parre' in het oog houden. Het betekent: begrensde omheining. *Persche* betekent ook wel: staak, paal. De vergrendeling van de grote schuurdeuren noemden wij vroeger de *perkel*. Een 'peerboom' of *perreboom* was een slagboom.

In Tilburg kende men in 1532 *die Peertsvennen*, duidelijk een begrenzing van goederen van de abdij van Tongerlo. Op de grens tussen De Beerzen en Vessem ligt de *Paardseheide*. In Poppel kende men reeds in 1368 de *Perecker*, een omheinde akker. Ook was daar in 1466 de *Peertsscrieken* bekend. Een beemt aan de Poppelse Aa noemde men in 1565 de *Peertswiele*.

De Hilvarenbeekse naam 'Paardenstraat' is misschien pas in zwang gekomen nadat de huidige Vrijthof omstreeks 1328 werd ingericht en de Wouwerstraat later a.h.w. werd ingekort. De Paardenstraat vormde een mooie afsluiting van de oude Beekse plaatse. Bovendien was de oude Paardenstraat exact de noordelijke begrenzing van de oude Varkensmarkt. Rond 1600

woonde timmerman Wouter Lenaert van Riel samen met zijn vrouw Maeyken Henrick Peters aan het eind van de *Papenstraat* en de *Peerdestraat*. Het pand op de hoek van de Paardenstraat en de markt heette toen overigens het *Gouden Kruis*. Daar tussen in oefende Willem Claes Moonen het beroep van *raeijmaecker* uit in de *Peerdstrate*.

Rooversdijk

Op 26 september 1853 werd door Hilvarenbeek een geldelijk voorschot van f 218,23 gedaan i.v.m. de aanleg van de steenweg van Turnhout naar Tilburg om die over Beek te laten lopen. Nog op 18 maart 1901 werd in Beek beslist: *Bij eventuele tot stand koming van de keiweg als richting aangenomen vanaf de kom door de Wouwerstraat en verder over de Rooversche Dijk tot de grens van België*. Nu weten we echter pas dat de 'grens' m.b.t. de verharding echt is bereikt: dat is ook hier de betekenis van het element *roo* of *rode*. Dit toponiem moeten we dan ook splitsen in: *Roo-voirt*. D.w.z. rivierovergang op de grens.

In Tilburg lag de *Rodenberch* op de grens van de Hasselt en de gemeynt. Ook in Esbeek kende men in de 14^e eeuw een *Royenberg*, die duidelijk de oude grens aangaf tussen Beek en Diessen. Nu kennen wij die zandverstuivingsrug beter onder de naam *Dunse Bergen*. In 1631 werden de 'roo-boeken' nog geraadpleegd om eigenaren van enkele percelen in Esbeek te achterhalen. In deze *Rooboeken* stonden de grenzen van de percelen precies beschreven. In Chaam kent men ook een *Rooivoort*. Maar daar denkt men dat die naam komt van de rode kleur van het ijzerhoudende water. Helaas denken sommigen in Beek en Poppel ook nog dat de naam *Roovert* afgeleid is van: gerooide plaats in het bos! Had men twijfels over de 'betekenis van *rooy*, *rode*, *roya* = spitse heuvelkam als gevolg van zandverstuivingen', dan had ik daar vrede mee kunnen hebben!

Varkensmarkt

In 1980 en 1984 werden op de Varkensmarkt archeologische onderzoeken gedaan. Bij beide kleine opgravingen kwam men tot de conclusie dat het driehoekige terrein achter de kerk in het begin van de 12^e eeuw tot bewoning is geschikt gemaakt. In oorsprong was het een drassig terrein dat al spoedig daarna werd opgehoogd met 'een pakket opgebrachte zwarte grond'.

Al werden er in de 17^e eeuw achter de kerk varkens verhandeld, dan wil dat nog niet zeggen dat de naam *Verkensmerkt* haar betekenis daaraan heeft ontleend. In feite was het de markt, waar vroeger de 'verkens' of bruggetjes lagen om in die drassige omstandigheden de twee riviertjes en andere lopen te kunnen oversteken.

Op 15 juni kwam er een aanbesteding in Beek over *het leggen en laten maken van een brugske bij de schutskooy en het maken van een verken bij de penspoel*. In 1725 beurde Jan Wouter van Roy 4 gulden 7 stuivers *wegens het helpen maken van een verken op de gemeente*. En als in Beek in plaats van 'verken' ook nog vaak 'beer' gebruikt wordt, is het hek helemaal van de dam. Bij de aanbesteding van 1750 werd ook vermeld: *een verke off een beer te maken tussen de pensepoel en de grote lindeboom*. Kort na 1600 woonde Adriaen Henrick Helselmans in *den Ouden Trapman*. Dit huis stond *aenden Verckenmerct*.

Tot slot moeten we natuurlijk ook nog eens de 'weg van Beek...naar Hilvarenbeek' toponymisch bewandelen. Maar dat houd ik u te goed. Laat eerst Hildewaris haar neus maar eens aan het venster steken en haar eerste schreden ooit op Beeks grondgebied zetten!